

Я народився 1632 року в місті Йорку¹ в порядній сім'ї, хоч і не корінного походження: батько мій був родом із Бремена² й оселився спочатку в Гуллі³, де розбагатів торгівлею і звідки згодом, покинувши справи, переїхав до Йорка. Тут він одружився з моєю матір'ю, яка походила з старовинного роду Робінзонів. Мені дали ім'я Робінзон, а прізвище Крейцнер англійці, за своєю звичкою нівечити іншомовні слова, переінакшили на Крузо, тож з часом ми й самі стали зватися та писатися Крузо; так завжди звали мене і мої знайомі.

У мене було два старші брати. Один служив підполковником у Фландрії в англійському піхотному полку, тому самому, яким колись командував славетний полковник Локгарт⁴; брат загинув у битві з іспанцями під Дюнкерком. Що сталося з моїм другим братом, не знаю, як не знали мої батьки, що сталося зі мною.

Оскільки я був у родині третім сином, мене не навчали ніякого ремесла, і тому мені в голову з самого малку заходили химерні думки. Батько, який був дуже старий, подбав, щоб я здобув пристойну освіту — в межах домашнього виховання та провінційної безкоштовної школи. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я насмілювався піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів,

¹ Й о р к — місто на північному сході Англії.

² Б р е м е н — портове місто на північному заході Німеччини.

³ Г у л л ь — портове місто на східному узбережжі Англії.

⁴ Л о к г а р т Вільям (1621–1676) — англійський дипломат і військовий діяч; 1658 р. керував битвою під Д ю н к е р к о м — містом на березі північного моря — і розгромив іспанський флот, який стояв там.

знехтувавши вмовляння та просьби матері й друзів; здавалося, було щось фатальне в моєму покликанні, що штовхало мене до злигоднів, які судилися мені.

Батько, розумна і поважна людина, здогадуючись про мої задуми, серйозно та переконливо застеріг мене. Прикутий подагрою до ліжка, він одного ранку покликав мене до своєї кімнати й заходився палко умовляти. Він спитав, які інші причини, крім простого нахилу до мандрів, спонукають мене покинути батьківський дім і рідну країну, де мені легко вийти в люди й старанністю та працею розбагатити й жити в добрі та догоді. Вітчизну покидають у гонитві за пригодами або ті, кому нема чого втрачати, або честолюбці, які прагнуть досягти ще більшого і зажити слави, беручись до всяких незвичайних та нечуваних справ. Але таке для мене або неприступне, або принизливе. Моє місце — середина, тобто те, що можна назвати вищим ступенем скромного життя, а воно, як свідчить його довгочасний досвід, краще за будь-яке інше в світі й найпридатніше для щастя, бо людина не знає злиднів та нестатків, тяжкої праці та страждань нижчих класів, її не бентежить пиха, розкоші, честолюбство та заздрощі вищих класів. Наскільки приємне таке життя, можна судити вже з того, що всі інші заздять йому: адже й королі часто скаржаться на гірку долю народжених для великих справ і шкодують, що доля не знайшла їм місця між двома крайностями — нікчемністю та величчю, і навіть мудрець, який благав небо не посилати йому ні бідності, ні багатства, тим самим свідчив, що золота середина — мірило справжнього щастя.

Досить мені лише придивитися, казав він, і я зрозумію, що всі злигодні припадають на вищі та нижчі класи, найменше ж від них страждають люди скромних достатків, бо доля до них не така зрадлива, як до вищих та нижчих верств суспільства. Навіть від тілесних та духовних недуг вони страждають менше, ніж ті, у кого

хвороби є або природним наслідком пороків, розкошів та надмірностей, або ж важкої праці, нестатків, поганого чи недостатнього харчування. Середнє становище — найсприятливіше для розквіту всіх чеснот, для всіх радощів життя; мир і достаток — його служники; поміркованість, стриманість, спокій, здоров'я, приязність, всілякі розваги, всілякі насолоди — його благословенні супутники. Людина середнього стану тихо та рівно проходить свою життєву путь, не обтяжуючи себе ні фізичною, ні розумовою виснажливою працею; не продається в рабство заради шматка хліба, не страждає, шукаючи виходу з труднощів, які позбавляють душу спокою, а тіло — відпочинку, не мучиться заздрощами й не згоряє на потаємному вогні честолюбства. Всім задоволена, вона

легко ковзає по життю, розсудливо користуючись його радощами, які не залишають гіркого присмаку, відчуваючи себе щасливою й щодня розуміючи це дедалі виразніше та глибше.

Потім батько наполегливо й дуже лагідно почав просити, щоб я не легковажив, не кидався наосліп назустріч нещастям, від яких, здавалось, мене мало вберегти саме моє походження й умови життя. Мені не треба працювати заради шматка хліба; батько подбає, щоб вивести мене на той шлях, який радить мені обрати; а якщо мені не поталанить, то тільки через лиху долю чи власну помилку, і він ні за що не відповідатиме, бо виконав свій обов'язок, застерігши мене від вчинку, який завдасть мені тільки шкоди, — одно слово, коли я лишуся вдома і влаштую своє життя відповідно до його вказівок, він усіляко мені допомагатиме; але хай я не сподіваюся, що він сприятиме моїй загибелі, заохочуючи мене до від'їзду. Наостанок він нагадав мені, для прикладу, про мого старшого брата, якого він так само наполегливо переконував не брати участі в Нідерландській війні, але марно: підбурений юнацькими мріями, брат утік до армії і загинув. І хоч, сказав батько, він ніколи не перестане молитись за мене, проте рішуче заявляє, що коли я не відмовлюсь від своїх божевільних намірів, не буде мені Господнього благословення. Настане час, коли я пошкодую, що знехтував його пораду, але тоді, може статися, нікому буде прийти мені на поміч.

Я бачив, як під кінець тієї промови (вона була справді пророча, хоч, гадаю, батько й сам цього не знав), рясні сльози потекли у старого по обличчю, надто коли він згадав про мого вбитого брата; а коли батько сказав, що прийде час каяття, але нікому буде допомогти мені, то від хвилювання затнувся, прошепотівши, що його серце крається від болю і він не може більше нічого сказати.

Його слова щиро мене зворушили, та й кого б вони не зворушили? Отож я твердо вирішив покинути думки про

відїзд до чужих країв і залишитися вдома, як того хотів батько. Та, на жаль, через кілька днів од мого рішення не залишилося й сліду: коротше кажучи, щоб уникнути нових настирливих умовлянь батька, я через кілька тижнів надумав утекти з дому. Проте я стримав свій нетерплячий запал і не квапився, а вибрав хвилину, коли мати, здавалось, була в кращому, ніж звичайно, настрої, і сказав їй, що тільки й мрію про мандрівки до далеких країв, і навіть коли й візьмуся до якоїсь роботи, то мені не вистачить терпіння довести її до кінця, хай краще батько відпустить мене з доброї волі, бо інакше доведеться обійтись без його дозволу. Адже мені вісімнадцять років, вже пізно починати вчитись якогось ремесла; якби я й пішов писарем до нотаріуса, то нізащо не витримав би учнівського строку і втік би від свого наставника в море. А от якби мати поговорила з батьком, щоб він відпустив мене хоч один раз у море: якщо та подорож мені не сподобається, то я, повернувшись додому, вже більше нікуди не поїду і обіцяю подвійним старанням надолужити змарнований час.

Моє прохання дуже розгнівало матір. Вона сказала, що даремно розмовляти на такі теми з батьком: він надто добре розуміє, що саме корисне для мене, і не дасть згоди на те, що може мені зашкодити. Їй просто дивно, як я ще можу думати про такі речі після розмови з батьком, який так доброзичливо і лагідно вмовляв мене. Звичайно, коли я хочу занапастити себе, то нема ради, але, безперечно, ні вона, ні батько ніколи не погодяться на мою вигадку; сама ж вона аж ніяк не хоче сприяти моїй загибелі, і я ніколи не зможу сказати, що моя мати, потураючи мені, пішла, проти батькової волі. Пізніше я довідався, що хоч мати й відмовилась клопотатись за мене перед батьком, проте переповіла йому нашу розмову. Батько, дуже стурбований, зітхнув і сказав: «Хлопець міг би жити щасливо, залишившись

на батьківщині, а коли він подається до чужих країн, то стане найнещаснішою людиною на світі. Ні, я на це не можу погодитись».

Минув майже рік, перш ніж я вирвався на волю. Впродовж усього цього часу я й чути не хотів ні про яку роботу і часто сперечався з батьками, які рішуче стали проти того, до чого мене так дуже поривало. Аж ось одного разу, випадково потрапивши до Гулля і зовсім не думаючи про втечу, я зустрів там приятеля, який збирався пливати до Лондона на кораблі, що належав його батькові. Той приятель заповзявся вмовляти мене вирушити з ним, спокушаючи, за звичаєм моряків, безкоштовним проїздом. І, не спитавшись ні в батька, ні в матері, не повідомивши їх жодним словом і полишивши на них самих якимось чином про це довідуватись, не попросивши ні батькового, ні Божого благословення, не зваживши ні обставин, ні наслідків, я лихої — Бог свідок — години, 1 вересня 1651 року, сів на корабель мого приятеля, що прямував до Лондона. Ніколи, мабуть, напасті молодих шукачів пригод не починались так рано й не тривали так довго, як мої. Не встиг корабель вийти з гирла Гамбера¹, як подув вітер і на морі знялися страшні хвилі. Я ніколи доти не бував у морі і не можу описати, як мені стало погано і як душа моя жахнулася. Аж тоді я серйозно замислився над своїм учинком і над тим, як справедливо карало мене небо за те, що я так підступно покинув батьківський дім і порушив синівський обов'язок. Усі добрі поради моїх старих, сльози батька та благання матері постали в моїй пам'яті, і сумління, яке ще тоді не встигло зовсім зачерствіти, суворо докоряло мені за нехтування батьківськими порадами і за порушення обов'язків перед Богом та батьком.

¹ Г а м б е р — річка на сході Англії, в її гирлі розташоване місто Гулля.

Тим часом вітер дедалі міцнішав, і на морі знялася буря, хоч її не можна було порівняти з тими, що я багато разів бачив потім, чи навіть з тією, яку мені довелося побачити через кілька днів; але й цього вистачило, щоб приголомшити мене, новачка, зовсім необізнаного в мореплаванні. Кожного разу, коли здійснювалася нова хвиля, мені здавалося, що вона поглине нас, і кожного разу, коли корабель провалювався вниз — у вир чи в безодню, — я вже не вірив, що він коли-небудь вирине знову. Страждаючи від душевних мук, я вкотре вирішував і присягався, що коли Бог цього разу врятує мені життя і нога моя знову ступить на суходіл, я зараз же повернусь до батька і, поки мого віку, не сяду на корабель, що послухаюсь батькових порад і ніколи більше не наражатимусь на таку небезпеку. Лише тепер я збагнув усю мудрість батькових міркувань про золоту середину і зрозумів, як спокійно і затишно прожив він своє життя, не знавши ні бур на морі, ні турбот на березі, — коротше кажучи, я, мов той блудний син, вирішив, розкаявшись, повернутися додому.

Цих розсудливих, тверезих думок вистачило мені, поки лютувала буря і навіть ще на деякий час. Але наступного дня вітер почав ущухати, хвилі поменшали, і я став потроху звикати до моря. Однак увесь цей день настрої у мене був дуже серйозний, до того ж я ще не зовсім одужав від морської хвороби. Але наприкінці дня розпогодилося, вітер ущух, і настав тихий, чарівний вечір. Сонце сіло без хмар. Так само зійшло воно й другого дня, і морська гладінь при цілковитому або майже цілковитому безвітрі, вся залита його сяйвом, являла собою чудове видовище, якого я ще ніколи не бачив.

Уночі я дуже гарно виспався, і моя морська недуга пройшла. Я був веселий і милувався морем, яке, ще тільки вчора люте та страшне, так скоро могло вгамуватись і прибрати такого чудового вигляду. І тут, немов навмисне для того, щоби зруйнувати мої добрі наміри, до мене

підійшов приятель, який підбив мене їхати разом з ним, і, поплескавши по плечу, сказав:

— Ну що, Бобе, як ти почувашся після вчорашнього? Закладаюся, ти перелякався вчора, коли подув вітрець!

— Нічого собі вітрець! — сказав я. — Страшений шторм, ось що!

— Шторм? Ну й дивак! — відповів він. — Хіба то шторм? Якби нам доброго корабля та більшого простору, ми того шквалика й не помітили б! Ти ще новачок на морі, Бобе. Гайда, зварімо пуншу¹ й забудемо про це. Дивись-но, яка чарівна погода!

Щоб скоротити цю сумну частину моєї оповіді, скажу лише, що далі пішло, як завжди в моряків: зварили пунш, я захмелів і в шалі тієї ночі потопив усе своє каяття, всі гіркі роздуми про минуле та всі добрі плани на майбутнє. Одно слово, як тільки вляглася буря й запанувала тиша, як тільки вгамувались мої розбурхані почуття і минув страх, що мене поглинуть хвилі, так мої думки повернулись у старе річище і я забув усі клятви, всі обіцянки, що давав собі в годину відчаю. Правда, часом я ніби отямлювався, тверезі думки знов обсідали мене, але я гнав їх геть, боровся з ними, як з нападком хвороби, і за допомогою вина та веселого товариства переборов їх. Через п'ять чи шість днів я здобув над своєю совістю таку перемогу, якої тільки може бажати собі юнак, котрий зважився не звертати на неї уваги. Але на мене чекало ще одне випробування: як і завжди в таких випадках, провидіння хотіло відібрати в мене останнє виправдання. І справді, якщо цього разу я не зрозумів, що саме воно визволило мене з біди, то наступне випробування було таке, що навіть найзапекліший негідник із нашої команди не зміг

¹ П у н ш — міцний спиртний напій з рому, коньяку, вина тощо з цукром, водою, лимонним соком і т. ін., який подають до столу підігрітим.

би не визнати, що небезпека була страшна і врятувалися ми тільки дивом.

На шостий день по відплитті ми прийшли на Ярмутський рейд. Після шторму безперервно дув слабкий зустрічний вітер, і тому ми посувались дуже повільно. В Ярмуті¹ нам довелось кинути якір і простояти при супротивному, південно-західному вітрі сім чи вісім днів. За цей час до Ярмутського рейду з Ньюкасла² прийшло чимало суден, бо вони тут звичайно чекають ходового вітру, щоб увійти в Темзу.

Ми, проте, не стояли б так довго і ввійшли б у річку з припливом, якби вітер не був такий свіжий, а днів через п'ять ще не подужчав. А втім, Ярмутський рейд вважається такою ж надійною стоянкою, як і гавань. Якорі та канати у нас були міцні, отож наші матроси зовсім не турбувались і навіть не думали про небезпеку. Вони, за звичаєм моряків, гаяли час, відпочиваючи та розважаючись.

Але на ранок восьмого дня вітер посилювався, і довелось оголосити аврал, прибрати стеньги і міцно закріпити все потрібне, щоби корабель утримався на рейді. Опівдні знялася велика хвиля, почалася сильна хитавиця, хвилі захльостували бак. Корабель кілька разів зачерпнув бортом води, і разів зо два здалося, що нас зірвало з якоря. Тоді капітан наказав віддати запасний якір, і таким чином ми держалися проти вітру на двох якорях, витравивши канати до кінця.

Тим часом розходився страшний шторм. Жах та подив проступили тепер навіть на обличчях досвідчених моряків. Кілька разів я чув, як сам капітан, проходячи повз мене то з каюти, то в каюту, тихо бурмотів: «Господи, зглянься на нас! Ми загинемо! Всім нам кінець!» Проте він пильно стежив за роботою моряків і вживав

¹ Яр м у т — морський порт на півночі Англії.

² Н ь ю к а с л — старовинне місто на північному сході Англії, на березі річки Тайн.

усіх заходів, щоб урятувати свій корабель. Перші хвилини переполоху приголомшили мене: я нерухомо лежав у своїй каюті внизу і навіть не знав до пуття, що відчував. Мені важко було вернутися знов до покайних думок після того, як я рішуче зневажив їх. Мені здавалося, що